

26. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко. – М. : Ад Маргинум, 1999. – 478 с.
27. Хьел Л. Теории личности / Л. Хьел, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2001. – 608 с. : ил. – (Серия «Мастера психологии»).
28. Циба В. Феноменологія соціалізації / В. Циба // Соціальна психологія. – 2009. – № 4. – С. 21–31.
29. Чепелева Н. В. Розуміння та інтерпретація особистісного досвіду в контексті психологічної герменевтики / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми сучасної української психології: Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за ред. акад. С.Д. Максименка. – К. : Нора-Друк, 2003. – Вип. 23 – С. 15–24.

СВОБОДА ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ЕЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ

Колесников М. П.

В статье сделана попытка соединить психологию личности, социальную психологию и философию при анализе взаимосвязи социальных и индивидуальных факторов в процессе социализации. В статье подчеркивается определенное значение интерсубъективной парадигмы в исследовании модели социализации личности как модели реализации свободы.

Ключевые слова: свобода, личность, социализация, глобализация.

FREEDOM OF THE PERSON IN THE PROCESS OF ITS SOCIALIZATION

Kolesnikov M. P.

In this article there is an attempt to connect the psychology of personality, social psychology and philosophy under analysis of interrelation of social and individual factors in the process of socialization. The article points the defined value of inter visual paradigm in the research of model of socialization as a model of freedom realization.

Key words: Freedom, identity, socialization, globalization.

УДК 340.12

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук

ДО ПРОБЛЕМИ ДОДЕРЖАННЯ НОРМ ПРАВА: РІЗНОМАНІТНІСТЬ ДЖЕРЕЛ ЯК ВИРАЗ ПОЛІВАРІАНТНОСТІ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ У ПРАВІ

Показано, що система джерел права через її різноманітність має можливість урахувати ставлення до права різних верств населення з неоднаковим ставленням до

нього. Розгалуженість джерел права дає змогу громадянину через «своє» джерело більш правильно зрозуміти мету правового регулювання. У свою чергу це може привести до поліпшення стану правової культури і довіри до права.

Ключові слова: джерело права, нормативно-правовий акт, закон, звичай, судові рішення, девіація, гетерономія, автономія, правова поведінка.

Постановка проблеми. Актуальність додержання норм права на сьогодні постає дуже гостро. Тому загостреним є й питання актуальності наукового осмислення наведеної проблематики. Низька правова культура, виважена підміна понять, неправильне тлумачення — усе це приводить до неправового аспекту життя громадян. Дуже складно казати про те, чому пересічний громадянин додержується правових норм. Побожовання, острах до правових норм, незнання та невміння їх додержуватися, внутрішня потреба до правової поведінки — усе це можна назвати причинами «життєвості» законодавства.

Ступінь дослідженості теми. Ефективність джерел права перш за все розглядається в межах теорії держави і права (внутрішній зміст джерел) та наук соціологічного напрямку, що зумовлює відсутність системного підходу до цього питання. Застосування антропологічного підходу дає змогу поєднати філософське осмислення цієї тематики, його соціологічне та теоретико-правове дослідження.

Метою статті є наведення орієнтирів для законодавця при розробленні та прийнятті нормативно-правових актів, а також для інших суб'єктів творення джерел права стосовно того, на що слід звернути основну увагу для ефективної дії джерел права у подальшому.

Через джерело права громадянин сягає основне, що йому необхідно знати, — зміст норми. Від того, як донесено цей зміст, і залежить ступінь правомірності поведінки людини. Важливим є й рівень правової культури індивіда, однак звернемося до дослідження джерел права.

Різноманітність джерел права показує багату варіативність способів доведення права до громадянина. Тому і право може розумітися громадянами по-різному (хоча саме цього і необхідно позбавитися). Що у джерелі права бачить людина, на що в більшості випадків звертає увагу? Коротко проаналізуємо найбільш важливі джерела права.

Нормативно-правовий акт. Його найяскравішим формальним виявом служить закон. Звертаючись до закону, громадяни перш за все чекають від нього дієвості, яка базується на його юридичній силі. Тому головне, що бачить у законі громадянин (хоча й опосередковано), — це наявність санкції за його невиконання. Вагомими є й структурованість закону, чіткий поділ на статті, що полегшує його сприйняття та розуміння. Намагання законодавця правильно врегулювати суспільні відносини приводить до створення понятійного апарату в кожному законі. Досить часто трапляються випадки нестику у розумінні та тлумаченні практично того самого терміна, але різними законами.

Звідси випливає і негатив закону: не завжди громадянин може адекватно сприйняти термінологію, якою насичений закон, й осмислити його зміст. Слід відмітити також ієрархічність системи нормативно-правових актів. Її складність приводить до того, що повністю у ній може розібратися та зорієнтуватися тільки професіонал. Отже, ієрархічність та структурованість як окремого нормативного акта, так і всієї системи в цілому є цілком о двох кінцях [1, с. 218–244].

Звичай. Традиційно під ним розуміється правило поведінки, яке склалося у результаті довготривалого й одноманітного застосування. На перший погляд звичай можна назвати ідеальним джерелом права, оскільки він створюється безпосередньо людиною. Однак його подальший аналіз примушує відмовитися від такої позиції. По-перше, звичай має сильний суб'єктивний характер: правило поведінки початково встановлюється однією людиною (у крайньому разі — невеликою групою осіб); по-друге, це джерело права не забезпечується примусовою силою держави. Звичай унаслідок своєї природи також не має формального виразу, що ускладнює його застосування у сфері координат «громадянин — держава». Держава в цьому разі здатна сприйняти лише звичай, який набув масовості серед громадян. Таким прикладом може служити звичай брати шлюб. Шлюбні відносини сьогодні регулюються, наприклад в Україні, Сімейним кодексом, що є виявом трансформації звичаю у правовий [2, с. 151–157]. Уявляється, що звичай на сучасному етапі нездатний швидко й ефективно реагувати на нові суспільні відносини, регулювання яких є необхідним. Поява нових комунікаційних та інформаційних технологій привела до різкого зменшення часу входження суспільних відносин у правову реальність. Це не дає можливості сформуватися одноманітному розумінню нових відносин серед суб'єктів. Саме з цієї причини звичай нині навряд чи є провідним джерелом права.

Правова доктрина. Складність дослідження правової доктрини як джерела права — в її різнобарвному розумінні. Навіть у літературі, присвяченій аналізу романо-германської правової сім'ї та її джерелам, доктрина має декілька розумінь: а) філософсько-правова теорія; б) думки вчених-юристів з тих чи інших питань із приводу сутності та змісту різних юридичних актів; в) праці найбільш авторитетних науковців у галузі права; г) коментарі до кодексів, нормативних актів [3; 4]. Навіть із цього переліку можна побачити, що джерелом права в його загальноприйнятому розумінні доктрина бути не може. Її безпосередній вплив на суспільні відносини як регулятора можливий лише на рівні теоретичного обґрунтування, пояснення чи тлумачення. Це її недолік. Головним же позитивним моментом доктрини можна вважати те, що вона є джерелом впровадження в правове регулювання новітніх наукових поглядів та розробок. Законодавство при цьому набуває осмисленості та обґрунтованості.

Судове рішення (судова практика). Судовий прецедент як такий, здавалося б, може поставити крапку над визнанням судового рішення як джерела

права. Практика країн англо-американської правової сім'ї показала життєздатність рішення суду як джерела права. Однак у нашому випадку виникає питання щодо його застосування у романо-германській правовій сім'ї. Прецедент має під собою високий рівень правосвідомості судді, який ухвалює рішення. При цьому система західної юридичної освіти відрізняється від вітчизняної у бік переважного викладання тих навчальних дисциплін, які формують правосвідомість. Дуже важливу роль у цьому сенсі відіграє аксіологічна складова. Вміння оцінити ситуацію з позицій права, пріоритетності прав і свобод людини, антропоцентричності самого права на сучасному етапі є неспосильним тягарем для вітчизняної судової системи. Жорстка прив'язаність суду до законодавства робить неможливим для судді здійснювати аксіологічний маневр у праві. Суддя фактично вимушений давати оцінку в уже визначених рамках, що робить більш можливим появу законного, але несправедливого рішення. Якщо ж цьому рішенню надати форми прецедента, і він, як наслідок стане джерелом права, то несправедливість може стати характерною рисою права. Також слід наголосити на тому, що не кожне судове рішення може трансформуватися у прецедент. Прецедент — це судове рішення або рішення суду певної інстанції (дуже часто вищої) чи рішення, яке пройшло процедуру визнання як таке. Отже, ідеалізувати прецедент у наших умовах ще зарано.

Як учені шукають єдине універсальне поняття права протягом століть, так, мабуть, вони шукатимуть й ідеальне джерело права. Сьогодні можна спробувати і виділити ті риси, які «по душі» громадянину як суб'єкту права. При цьому суб'єктів права не можна розглядати як одноколіркову масу. Це дає змогу виділити такі моделі поведінки у праві: автономну, гетерономну та девіантну [5, с. 56–90].

Кажучи про девіацію у праві, зазначимо, що вона виявляється перш за все у злочинній поведінці, не так часто — у формі адміністративного правопорушення. Ставлення до джерел права виявляється лише у вигляді їх недодержання і порушення [6, с. 184–189]. Ураховуючи особливості кримінальної відповідальності, стосовно цієї моделі поведінки джерелами права можна вважати лише ті, які містять санкції за правопорушення та мають формальний вираз, тобто ті, що можуть бути сприйняті суб'єктом злочинної події: закони, кодекси та ін.

Гетерономія поведінки будується за принципом правового утилітаризму: права перш за все і лише тому, що це вигідно робити, та й громадянин не бажає зазнавати негативних наслідків за недодержання чи порушення норм права. Тому в цьому разі важливо говорити про змістовне наповнення правових норм і не завжди про їхній зовнішній вираз. Необхідно враховувати тільки мотивацію суб'єкта, яка фактично може залежати від миттєвої вигоди. Такий підхід може привести й до сприйняття права як чогось тимчасового, що потребує лише поверхового тлумачення. Суб'єкт не зможе оцінити усю значущість права як ре-

гулятора суспільних відносин. З цього випливає, що право буде дієвим лише у разі повної й адекватної реакції держави на ті зміни, що відбуваються у суспільстві. Зважаючи на різні погляди держави і суспільства на різні соціальні процеси, такий стан речей практично неможливий. Маючи апарат примусу, держава вимушена буде його активізувати, що приведе до зростання девіації у поведінці громадян. Висновком викладеного є теза про те, що між формою і змістом гетерономії більше придатний зміст. Однак він може бути доведений до відома громадянина тільки через формальність [5, с. 71–83].

Автономна модель поведінки деякою мірою може бути визнана ідеальною [5, с. 70–71]. Саме через цю модель можуть сповідуватися ті принципи ставлення до права, які дозволяють зробити правовий ідеал досяжним. Центральним тут є духовний світ людини. З позицій автономії суб'єктом права може стати тільки особистість, правосвідомість якої базується на трьох аксіомах. Автор цих аксіом, російський філософ Іван Ільїн, так визначав їх: перша — закон духовної гідності (самоствердження), друга — закон автономії (здатності до самозобов'язування та самоврядування), третя — закон взаємного визнання (взаємні повага і довіра людей один до одного) [7, с. 453–515].

Перша аксіома дає людині змогу виділити себе зі світу природи і розглядати себе як цінність, котра потребує захисту. Закон автономії виявляє духовну зрілість майбутнього суб'єкта права. І тільки закон взаємного визнання показує, що право є актом духовних відносин між людьми, який має під собою здатність до волі, чуттів і розуму. Звідси і правопорядок Ільїн розглядає як систему взаємного духовного визнання. Джерело права він визначає таким чином: це здатність до волі, відчуття і розуму, що аж ніяк не вписується у систему формально визначених джерел.

Підсумовуючи наведене, зазначимо що із суто формальної позиції джерело права оцінює лише представник девіантної моделі поведінки. І якщо гетерономія вже більшою мірою орієнтується на зміст правової норми (незалежно від мотивації), то автономія переносить зміст до світу духовності суб'єкта права.

Висновки. Чи можна сьогодні говорити про ідеальне джерело права? Навряд чи. Сучасна правова наука може вивести деякі ознаки ефективного джерела права, але казати навіть про приблизну модель ідеального джерела поки що зарано. Єдине, що необхідно відмітити: наведене (ефективне) джерело права має синтезувати позитивні риси усіх відомих сучасних джерел права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюгі Л. Конституційне право: загальна теорія держави / Л. Дюгі ; передмова д-ра юрид. наук Ю. М. Оборотова. — Одеса : Юрид. літ., 2005. — 1008 с.
2. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології / Н. М. Пархоменко. — К. : Юрид. думка, 2008. — 336 с.
3. Марченко М. Н. Источники права / М. Н. Марченко. — М. : ТК Велби, Проспект, 2008. — 760 с.

4. Раймон Л. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход : пер. с франц. Грядов А. В. / Л. Раймон. — М. : Волтерс Клувер, 2009. — 584 с.
5. Трофименко В. А. Розум і воля як антропологічні основи права / В. А. Трофименко. — Х. : ЛІС, 2006. — 130 с.
6. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». — 2-е изд., испр. и доп. / Я. Гишинский. — СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2007. — 528 с.
7. Ильин И. А. Теория права и государства : изд. 2-е, доп. / И. А. Ильин ; под. ред. и с биограф. очерком В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2008. — 550 с.

К ПРОБЛЕМЕ СОБЛЮДЕНИЯ НОРМ ПРАВА: РАЗНООБРАЗИЕ ИСТОЧНИКОВ КАК ВЫРАЖЕНИЕ ПОЛИВАРИАНТНОСТИ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДЕНИЯ В ПРАВЕ

Трофименко В. А.

Показано, что система источников права благодаря своему разнообразию имеет возможность учесть отношение к праву различных слоев населения с их собственным отношением к нему. Разносторонность источников права позволяет гражданам через «свой» источник более правильно понять цель правового регулирования. В свою очередь это может привести к улучшению состояния правовой культуры и доверия к праву.

Ключевые слова: источник права, нормативно-правовой акт, закон, обычай, судебное решение, девиация, гетерономия, автономия, правовое поведение.

ON THE PROBLEM OF LEGAL PROPOSITIONS OBSERVANCE: SOURCE DIVERSITY AS EXPRESSION OF POLYVARIANT BEHAVIOUR MODEL IN LAW

Trofymenko V. A.

The publication purpose is to show that system of source of law owing to its diversity has an opportunity to take into account attitude towards law of various strata of society with different attitude towards law. Law source branching gives citizens an opportunity through their own respective source to understand legal control purpose more correctly. In its turn it can lead to improvement of legal culture and trust to law state.

Key words: source of law, normative and regulatory act, law, custom, court decision, deviation, heteronomy, autonomy, legal behaviour.

